

Ta vražji ples je moral njegovega vodjo, odvetnika dr. Otona Fetticha stati mnogo živcev; zahteval je mnogo spretnosti in neizogibni so bili trki; zdaj je Rdeči križ napadla Osvobodilna fronta (v Slovenskem poročevalcu), nato policija domače Rupnikove uprave, ki je delegatom sledila celo v Italijo, končno tudi Nemci sami, ki so njegovo delovanje septembra 1944 radikalno zaustavili. V dveh dneh, 11. in 12. septembra, so aretirali večino vodstva in delujočih in jih poslali tako rekoč brez preiskovalnega postopka v koncentracijska taborišča Dachau, Ravensbrück in Auschwitz. Na zapornih poveljih, ki so bila izdana 11. septembra 1944, je bila zapisana kvalifikacija "Nemčiji sovražno zadržanje in sum sodelovanja z OF", kaj konkretnega je bilo za tem, je mogoče le ugibati. Sum sodelovanja z OF je obstajal že dalj časa; ni pa videti, da bi prav tedaj nastopili neki novi dokazi, proti čemur govori tudi kratek in površen preiskovalni postopek. Opredelitev *Nemčiji sovražno zadržanje* se morda nanaša na prizadevanja odbora, da bi mu dovolili pristop v nemška koncentracijska taborišča. Tja ni bil dovoljen dostop niti Mednarodnemu Rdečemu križu, čeprav so taboriščniki - državljani nekaterih zahodnih držav dobivali 1944/45 pakete Mednarodnega Rdečega križa, kot slikovito opisuje Franc Jeza v svojih spominih.³ V Dachau je bilo odpeljanih 14 vodilnih mož Slovenskega RK, 5 žensk v Ravensbrück, 6 moških pa v Auschwitz. V taborišču v Dachau jih je do maja 1945 umrla peterica: predsednik dr. Oton Fettich, ing. Oton Fink, Miroslav Gregorka, dr. Fran Novak in Jože Skalar.

Knjiga je sestavljena iz dveh delov. Avtorski tekst je po svoji naravi študija o nastanku, delovanju in koncu Slovenskega Rdečega križa. Študijo dopolnjujejo ali pojasnjujejo obširne priloge, sestavljene iz 77 dokumentov ali njihovih odlomkov, v katerih je avtorica kronološko zarisala vse obravnavano obdobje Slovenskega Rdečega križa, od najave o ustanovitvi do poročila o življenju v Dachau.

Po izidu knjige Vere Hutarjeve je izpolnjena še ena vrzel v poznavanju naše preteklosti, družbene zgodovine, čeprav brez pretenzije, da bi bila problematika že povsem izčrpana. V širših dimenzijah je lahko spodbuda za premislek o delovanju slovenske družbe med vojno, hkrati pa sami organizaciji Rdečega križa odpira podobna vprašanja, kot jih je začel v samospraševanju o svoji vlogi v drugi svetovni vojni Mednarodni Rdeči križ na prvih povojnih konferencah Lige društev Rdečega križa.

Damijan Guštin

P i e t e r L a g r o u : The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965. Cambridge University Press, Cambridge 2000, 327 strani.

---

³ Franc Jeza: Spomini iz taborišča. Trst 1985, str. 136-137, 154-155, 168.

Zanimivo delo o dediščini nacistične okupacije v povojni Zahodni Evropi je izšlo v Veliki Britaniji, toda avtor je po rodu Belgijec in je zaposlen kot raziskovalec na inštitutu za sodobno zgodovino v Parizu. Ali je druga svetovna vojna pustila oziroma povzročila kakšne bistvene spremembe v državah na tem prostoru, se pisec sprašuje na samem začetku knjige, in odgovarja, da pravzaprav ne, nato pa prepričljivo niza podobne primerjave z Vzhodno in Srednjo Evropo. Kljub omembi Zahodne Evrope v naslovu pa je avtor za konkretno obravnavo in primerjavo izbral zgolj tri države, po njegovem najbolj tipične zahodnoevropske dežele, in sicer Francijo, Belgijo in Nizozemsko. Kot njihove poglavitne skupne točke za začetek navaja poraz, takorekoč nedvoumen kolaps v vojni leta 1940, kot sledeče skupno "nasprotje" pa dejstvo, da je bilo nato potrebne mnogo domišljije, da bi se leto 1945 v teh državah lahko spremenilo v "nacionalno zmago". Skupno jim je bilo torej ponižanje in travmatično obdobje med letoma 1940 in 1945, zaznamovano s kolaboracijo, in končna osvoboditev s strani tretjih, tujih, čeprav zavezniških armad. V aktivno odporništvo je bila pogosto vpletena le marginalna manjšina prebivalstva in tako ni bilo čudno, da temeljni konstitutivni element povojnega kolektivnega spomina na vojno v resnici ni bilo herojstvo, temveč vse kaj drugega. Toda "prisilni jopič" povojnega uradnega patriotizma je navsezadnje ustvaril in promoviral lepo število narodnih herojev in predvsem, kot bomo videli, narodnih mučnikov.

Izkušnja druge svetovne vojne se v teh deželah ni mogla nasloniti ali celo zlititi z izkušnjo prve svetovne vojne. Ni bilo mogoče ponoviti in nadaljevati specifičnega kolektivnega spomina, ki so ga ob in po prvi vojni ustvarili številni vojni veterani, vojaki na frontah. Izkušnja druge vojne je bila namreč predvsem izkušnja okupacije in trpljenja, pri čemer je klasična razdelitev med vojaki in civili izgubila svoj pomen, saj je okupacija na različne načine prizadela različne socialne in interesne sloje. Spomini na vojno in njene posledice so zato raznovrstni, partikularni in celo nasprotujoči si. Enotnega spomina ni moglo biti in ga ni bilo. Vojake so nadomestili včasih kontroverzni heroji - gverilci, ki so bili pogosto zapleteni v ideološke boje, mnogi med njimi so bili tujci ali komunisti, ki so se borili za ideale, ki so bili za tradicionalne patriote antinacionalni. Druga svetovna vojna oziroma okupacija je tako ustvarila vrsto specifičnih vojnih subjektov, ali bolje rečeno, objektov, žrtev, ki jih je po vsem povedanem treba obravnavati posebej, po njihovih posebnih vojnih izkušnjah. Avtor je v pričujoči študiji poskusil storiti prav to, svojo obravnavo je osredotočil na doživljanje vojne pri treh temeljnih skupinah: pri veteranih odpora, pri prisilnih delavcih ter pri žrtvah nacističnega preganjanja. K tem je kot neizrazito kategorijo, ki se je deloma prekrivala z že naštetimi, dodal še vojne ujetnike, medtem ko je med žrtvami posebno pozornost posvetil žrtvam genocida, ki so jih v teh deželah seveda predstavljali deportirani Judi. Tu gre torej za dvojno primerjalno metodo, za primerjavo povojnih usod in zgodovinskega spomina med kategorijami prizadetega prebivalstva znotraj posamezne dežele ter za naknadno ali tudi sinhrono primerjavo ene ali več kategorij med različnimi deželami. Iz tega je razvidno, da študija kot posebne kategorije ne obravnava vojakov, kar je logično, saj je prava vojna na zahodu trajala le nekaj tednov, iz vojakov pa so "nastali" vojni ujetniki, katerih del se je med vojno pojavil v drugih kategorijah. Podobno avtor, razen mimogrede, ni omenil problematike kolaboracionistov, ki v aktivnem smislu

ni bila vključena v "povojno narodno epiko", kajti povojna identiteta Zahodne Evrope je bila seveda vzpostavljena v nasprotju z dediščino kolaboracionizma.

V prvem delu z značilnim naslovom "Nadležni heroji" pisec obravnava vlogo, status in samopodobo veteranov odporniškega gibanja. Sprva seveda ni šlo za veterane v pravem pomenu besede, saj so različne "borčevske" organizacije z večjim ali manjšim uspehom posegale v proces povojne obnove oziroma vnovične utrditve demokracije. Marsikje, tudi v Franciji na primer, je glede tega vladal pravi kaos, katerega zunanji odraz niso bili samo nemiri in zunajsodni poboji, ki so jih pogosto izvajali "divji" ali na novo nastali "partizani", temveč veliko število raznih odporniških formacij in organizacij, ki najprej sploh niso kazale volje, da bi se razpustile oziroma spremenile v veteranske asociacije. General De Gaulle, ki si je svojo legitimnost pri zaveznikih takorekoč pribojeval, je do neke mere uspel narediti red tako, da je okrog 200.000 pripadnikov FFI vključil v redno armado, t.i. patriotične milice pa so bile razpuščene šele januarja 1945 po intervenciji komunističnega voditelja Mauricea Thoreza, ki se je tedaj vrnil iz Moskve v domovino. Potem so bile težave, kdo naj prejme priznanje odporniškega bojvnika: ustrezni odloki so priznavali tak status petim kategorijam aktivnih borcev oziroma žrtev preganjanja, zanje pa je skrbelo posebno ministrstvo za vojne veterane. General pa je naredil veliko diplomatsko potezo, ko je po osvoboditvi Pariza začel simbolno enačiti cel narod z rezistenco. V začetku 50. let so se na vsenacionalni ravni oblikovale tri veteranske organizacije bivših odporikov. Večje probleme so imeli pripadniki odporniškega gibanja v Belgiji, kjer so jim le polagoma priznali možnost, da vstopijo v redno vojsko, pa še to le kot posameznikom. Tu je bilo tudi večje nasprotje med komunisti in protikomunisti, ki se je deloma pokrivalo z nasprotji med rojalisti in antirojalisti - po vzpostavitvi regentstva za kralja Leopolda III. se je ta težava malo umirila - delno pa tudi z nasprotji med Flamci in Valonci. Na Nizozemskem je bil položaj precej drugačen, zaznamovan s pozno osvoboditvijo, z marginalno vlogo komunistov ter z velikim trpljenjem prebivalstva v zadnjih mesecih vojne. Po prvih političnih sporih in po pomirjajoči vlogi odporniških voditeljev, ki so vstopili v vlado, se je položaj kmalu umiril in vloga odpornišva je po eni strani v političnem smislu postala marginalna, po drugi strani pa ni nikdar postala vprašljiva. V vseh državah pa so z ustreznimi zakoni in predpisi poskrbeli za vojne invalide, vdove, sirote...

Večji del t.i. razseljenih oseb so vsaj v Franciji in Belgiji predstavljali vojni ujetniki, saj so nacistične oblasti poleti 1940 odvedle v taborišča več kot poldrug milijon francoskih vojakov. Ob tem so nacisti igrali svojevrstno politično igro, saj so kmalu izpustili in poslali domov večino Nizozemcev, od Belgijcev samo flamsko govoreče, od Francozov pa je skoraj milijon moral ostati v ujetništvu celih pet let. Mnogi so medtem postali civilni delavci v Nemčiji, kar pa ni bistveno vplivalo na njihove življenjske pogoje. Okrog 45% vseh repatriiranih Francozov poleti 1945 so predstavljali prav vojni ujetniki. Prav repatriacija v domovino vseh kategorij razseljenih oseb je drugo veliko področje, ki ga predstavi pisec v knjigi, tako s številčnega vidika kot tudi z vidika logističnih in političnih problemov, ki so nastajali ob njihovem vračanju. Avtor to ponazarja s številnimi grafikoni in razpredelnicami, ki kažejo na ponekod zelo pestro sestavo povratnikov. Kot zanimivost omenimo tudi povratnike - kolaboracioniste, ki so se pred tem v večjem številu zatekli na nemško ozemlje, pri čemer jim avtor, kot že rečeno, ne

posveča večje analitične pozornosti. Več prostora daje kategoriji prisilnih delavcev, ki so seveda tudi tvorili precejšen odstotek repatriirancev. To je bila posebna skrb za Francijo, saj je Pétainov režim pred tem zaradi lastnih računov skušal Nemčiji ustreči tudi z množičnim pošiljanjem delovne sile v rajh.

Vsebinsko in tudi problemsko je izredno zanimiv zadnji del knjige, ki ga avtor posveča "mučenikom" in drugim žrtvam nacističnega preganjanja. Gre za politične zapornike, ujete odporne, pripadnike ilegalnih organizacij ipd. Tudi tu je šlo za proces repatriacije (na Nizozemskem sicer tudi za vračanje iz domačih taborišč) in v domovini za priznanje statusa, za organiziranje bivših deportirancev in v veliki meri tudi za politične ter celo ideološke implikacije tega organiziranja. Zapronele, a temeljne implikacije pa je povzročilo dejstvo, da so velik del deportirancev iz teh treh dežel predstavljali Judje. Tako so nacisti od tam deportirali čez 200.000 Judov, več kot polovica od teh je bila z Nizozemske. Tri četrtine le-teh je končalo v Auschwitzu, domov pa se jih je po vojni vrnilo le 5%. V odstotkih po posameznih državah je to pomenilo, da so nacisti pomorili 73% nizozemskih, 40% belgijskih in 25% francoskih Judov.

Na tem mestu ni mogoče povzeti vsega bogastva osnovnih ter primerjalnih podatkov oziroma zaključkov, ki jih na podlagi analize uradnih, t.j. državnih arhivskih virov ter seveda tudi arhivov civilnih in veteranskih združenj, Lagrou niza v zadnjem delu knjige. Naj torej zgolj za ilustracijo navedemo nekaj temeljnih in hkrati tudi najbolj zanimivih ugotovitev. Predvsem je treba omeniti, da odporiška gibanja niso pustila sledov samo na notranjepolitični sceni posameznih dežel, temveč so imela tudi skupno evropsko vizijo, ki je svoj ideal videla v evropskem združevanju oziroma v t.i. evropskem federalizmu, kar je vse slonelo na poudarjeni mednarodni solidarnosti evropskih odporiških gibanj. Le-ta so, kot rečeno, v prvih dveh letih po vojni imela aktiven odnos in tudi vpliv v svojih nacionalnih okvirih, ob tem da si je posebej Francija tudi kot država prizadevala, da se kot nekakšna protiutež veliki trojici zmagovalcev izpostavi kot domovina rezistence. Avtor nadalje ugotavlja, da je velika prelomnica nastala po letu 1947 z začetkom hladne vojne, ko se vzpostavi idejno in organizacijsko nasprotje med odporiški organizacijami in tudi organizacijami deportirancev ne samo na nacionalni temveč tudi na mednarodni ravni. Grobo rečeno, komunistični tabor je vzpostavljal svoje protifašistične asociacije bivših borcev in deportirancev, medtem ko je protikomunistični tabor gradil na svojem nasprotovanju vsakršnemu totalitarizmu ter je obstoj sovjetskih gulagov izkoristil za ustrezno mobilizacijo bivših taboriščnikov, dobil pa je kar precejšnjo podporo tudi med francoskimi in nizozemskimi zgodovinarji druge svetovne vojne. Kot skupno značilnost obeh taborov pa pisec izpostavlja zamolčevanje specifičnosti genocida nad Judi.

V tej povezavi nato poudarja pomen časa okrog leta 1965, ki tudi formalno zaključuje obdobje avtorjeve raziskave, ko ugotavlja nekak simbolični konec vojne nacionalne obnove in ko pluralnost medvojnih izkušenj končno preneha biti moteča. Patriotični spomin tedaj pričinja izgubljati svojo konsenzualno privlačnost in nastopi čas nove fragmentacije, kar bi lahko, seveda z obvezno zadržanostjo, primerjali s podobnim razvojem v Sloveniji konec 80. in v začetku 90. let. Tedaj nastopi tudi javna kritika nacionalnih mitov in uradnega herojstva, končno pa ta novi prostor omogoči tudi uveljavljanje specifičnega spomina na genocid nad Judi oziroma na holokavst. K temu gre dodati, da v tem novem položaju, ki se v na-

slednjih desetletjih samo še stopnjuje, vsaj v vrednostnem smislu kolaboracionizem ne more sodelovati, s poudarjeno izjemo flamskega dela Belgije, tam pač v povezavi z napadalnim flamskim nacionalizmom.

Boris Mlakar

Marija Stanonik: Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami. Pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941-1945. Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945, Celje 1999, 352 strani, ilustr.

Kot rezultat dolgoletnega izjemno zavzetega zbiranja in proučevanja obsežnega ter raznovrstnega pesemskega gradiva iz obdobja druge svetovne vojne je priznana etnologinja in slavistka dr. Marija Stanonik objavila že več samostojnih publikacij. Znano je, da njeno raziskovalno delo odlikuje interdisciplinarnost, saj zajema tako empirična kot teoretična vprašanja etnologije, zgodovine, slovstvene folklore in slovenske kulturnozgodovinske problematike nasploh. Takšno obeležje nosi tudi pričujoča knjiga.

Tokrat predstavlja manj znan in v preteklosti vsaj delno zapostavljen segment vojne pesemske ustvarjalnosti, tj. pesmi slovenskih fantov in mož, ki jih je mobiliziral nemški okupator. Monografija je dvodelna. Prvi del obsega analizo okolja, v katerem so pesmi nastajale in analizo samih pesemskih besedil, v drugem delu pa je objavljen izbor najpomembnejših in najbolj karakterističnih pesmi.

Tokratna študija torej posega v izjemno okolje, kjer marsikdo ne bi pričakoval slovenske besede v verzificirani obliki. Čeprav je izpovedna moč tovrstne kulturno-ljudske ustvarjalnosti različna oziroma literarno-estetski potencial mnogokrat šibek, predstavljajo te pesmi že zaradi svoje pojavnosti in okolju globoke človekove stiske in zatiranja njegovega jezika izjemen zgodovinski dokument, ali kakor pravi Stanonikova - "dokument slovenske kulturne rezistence v času fašizma in nacizma".

Zunaj ožjega literarnozgodovinskega območja ima tovrstno literarno snovanje vsekakor mnogo širši pomen kot običajno zaradi svoje sporočilnosti, prek katere si je mogoče ustvariti sliko mobilizirančevega položaja in njegovega psihološkega preseka. Prisilni mobiliziranci namreč niso bili neka anemična množica, ki je na daljnih frontah brezvoljno ali pa celo radovoljno umirala za tuje interese, temveč so v sebi živo nosili negotovo in trpko usodo pa tudi upornost. Ta se je najbolj izrazito razodevala v prebegih v vojske protihitlerjevske koalicije in ob dopustih v domače partizanske enote, ko so se za to odprle realne možnosti. Na svojski način pa se je odražala tudi v pesnjenju.

Stanonikova večkrat poudarja, da je bila z okupacijo slovenska beseda obsojena na smrt; zato je že samo njen pojav lahko pomenil uporno dejanje. To velja tudi za prisilne mobilizirance v nemško vojsko, saj njihove pesmi niso nastajale le v izjemnih okoliščinah, ki jih je vojna sama po sebi ustvarila, ampak tudi v izrazito sovražnih okoliščinah do slovenske besede. Slovenski mobiliziranci so se znašli v